

DIALÓGY

JE VYPLÝVANIE FAKT A MÁ EMPIRICKÝ CHARAKTER? (II)

Pavel CMOREJ – Jaroslav PEREGRIN

PEREGRIN: Myslím, že bude opravdu rozumné soustředit se na problém povahy vyplývání; témata, ke kterým se dostáváme, se množí geometrickou řadou a nelze je všechna do podrobností rozebírat (navíc z vaší repliky se teď skutečně zdá, že jsme v některých věcech dospěli do jakéhosi rovnovážného stavu). Doplním tedy už jenom maličkosti: jednak odpovím na vaši otázku týkající se faktů a jednak ve dvou bodech shrnu to nejzásadnější a nejobecnější z toho, co jsem se snažil vyjádřit.

Pokud jde o vaši otázku: fakty odpovídající atomickým výrokům budou při té nej přímočařejší interpretaci atomické – jejich „strukturální vlastnosti“ budou spočívat v tom, že mohou být součástí faktů komplexních. Mít „strukturální vlastnosti“ tedy v tomto smyslu neznamená „mít (netriviální) strukturu“, ale „být prvkem určité struktury“, v tomto případě struktury tvořené fakty – tak jako být množinou nutně neznamená mít (netriviální) strukturu, ale být prvkem struktury, či univerza, množin.

Dále ono dvoubodové shrnutí mého obecného stanoviska: Za prvé, jakkoli s vámi nemohu nesouhlasit v tom, že relevance či smysluplnost jsou pojmy vágní a proto ošidné, považuji za zásadní mít na paměti, že se o ně – alespoň v poslední instanci – nemůžeme neopírat; nemůžeme odhlédnout od toho, že jakákoli logická analýza či jakákoli logická gramatika je vposledku určována svým účelem a jím danými relevancemi. Za druhé, prohlásit nějakou faktickou entitu za individuum, relaci, fakt ap. dává netriviální smysl jedině v kontextu nějaké teorie této věci (v pohledu skrze nějaké formální prisma), a teorie mohou být, v důsledku různosti účelů a cílů, různé a různorodé.

A nyní již k povaze vyplývání: myslím, že obrácíme-li se k problému, zda je, jak jsem říkal, vyplývání skutečně z jednoho úhlu pohledu věc empirická, zatímco z jiného úhlu pohledu věc nutná, dostáváme se k opravdu netriviálnímu jádru věci. Vy jste souhlasil s tím, že na vyplývání se můžeme dívat jako na relaci mezi výroky (přesněji řečeno mezi množinami výroků a výroky). To znamená, že se na vyplývání můžeme dívat jako na relaci, která spojuje například výrok „Prší a sněží“ s výrokem „Prší“. Avšak to, že výrok „Prší“ vyplývá z výroku „Prší a sněží“, je přece, jak už jsem říkal, zcela zřejmý fakt daný historickým vývojem češtiny, a zjistitelný empirickým zkoumáním jazykového chování mluvčích češtiny. Zdá se mi tedy nepochybné, že existuje úhel pohledu, ze kterého je vyplývání empirickou záležitostí – jakkoli je to úhel, pod kterým se na vyplývání dívat nemůžeme, chceme-li dělat logiku.

CMOREJ, P.: K vášmu všeobecnému stanovisku by som rád dodal, že intuícia nás niekedy zavádza a niekedy nám jednoducho vypovie službu, pretože na niektoré problémy býva v istom štádiu vývinu problematiky krátka. Nemali by sme zabúdať, že intuície a intuitívne štandardy majú historický charakter: na pozadí nových koncepcií a teórií, ktoré niekedy značne presahujú pôvodné intuície, musíme kultivovať a rozvíjať nové intuície a štandardy. Čo bolo kedysi samozrejmejšie ako myšlienka, že k danej priamke možno viesť iba jednu rovnobežku alebo že pravá podmnožina ľubovoľnej množiny má menšiu mohutnosť ako sama množina a pod.! Kol'ki matematici boli presvedčení, že z axióm Euklidovej geometrie vyplýva piaty postulát a kol'ko fyzikov sa domnievalo, že svetlo sa šíri nekonečnou rýchlosťou?! Súhlasím s vami, že „jakákoli logická gramatika je vposledku určovaná svým účelom a jím danými relevanciami“, nemyslím si však, že táto určenosť a „relevancia“ sú jednoznačné a že z nich vyplývajú odpovede na všetky relevantné otázky. Zdá sa, že naše *všeobecné* názory na intuitívne východiská a štandardy sa veľmi nelíšia, a preto navrhujem diskusiu na tejto rovine uvažovania opustiť. Uvidíme, ako sa zhoda v tejto rovine premietne do oblasti konkrétnych problémov spätých s vyplývaním a jeho explikáciou.

Akceptujem chápanie vyplývania ako určitej relácie medzi množinami výrokov a výrokmi, podotýkam však, že toto chápanie nie je jediné a že je v istom zmysle sekundárne. Zostaňme však pri výrokoch, pri nich sa vyhneme mnohým problémom, ktorými sa tu nemôžeme zaoberať. V tejto súvislosti treba zdôrazniť, že do vzťahu vyplývania vstupujú *zmysluplné* oznamovacie vety a nie čisto syntakticky vymedzené jazykové útvary (termín „vzťah“ tu používam v jeho bežnom, intuitívnom zmysle a pod reláciou budem rozumieť množinu usporiadaných n -tic). O vzťahu vyplývania medzi výrokom V a množinou výrokov $\{V_1, V_2, \dots, V_n\}$ rozhoduje význam výrokov V, V_1, \dots, V_n a nie ich grafická či zvuková podoba.

Vaše tvrdenie o empirickosti vyplývania sa zrejme opiera o *empirický fakt*, že zvuk či písomný záznam „prší a sneží“ v češtine znamená, že prší a sneží. Uvedená veta by nepochybné *mohla* znamenať všeličo iné, napr. že sa blýska a hrmí, čo by vzťah vyplývania medzi „Prší“ a „Prší a sneží“ neohrozilo, alebo že sa blýska *alebo* sneží, a v takom prípade by bolo po vyplývaní. Iné dôvody na vyhlásenie vyplývania za empirický vzťah nevidím. Oprávňuje nás to však tvrdiť, že vyplývanie je „z jedného uhlu pohľadu vec empirická“? Nemohli by sme z toho istého dôvodu o jednom vyplývaní tvrdiť, že je to vec česká, o inom, že je to vec anglická a pod.? A nemali by sme potom za empirické vyhlásiť aj vlastnosti byť tautológiou, byť analytickou vetou a byť kontradikciou? Hovoríme vôbec *o tom istom*, keď tvrdíme, že „vyplývaní [je] ... z jedného uhlu pohľadu vec empirická, zatiaľ čo z iného uhlu pohľadu vec nutná“? Čo znamená výraz „je“ vo vašich konštatáciách? Predstavuje identitu alebo slovo, ktoré spája explikandum s explikátom? V prvom i druhom prípade treba určiť, v akom z niekoľkých možných *bežných* významov tu používate „vyplývaní“. Mám ho brať so všetkou jeho mnohoznačnosťou, ktorú má v prirodzenom jazyku, alebo v nejakom špeciálnejšom, hoci ešte vždy len intuitívne danom význame? Nie je mi tiež jasné, či vaše „uhly pohľadu“ predstavujú dve

nezávislé koncepcie alebo ide o dva rôzne opisy či charakteristiky vyplývania v jednej koncepcii.

Zasypal som vás spříškou otázok, ale rád by som sa vyhol nedorozumeniam, na aké sme už narazili. K faktovému chápaniu vyplývania sa vrátíme, len čo sa vyrovnáme s problémom empirickosti vyplývania.

PEREGRIN: Zdá sa mi, že jakmile pripustíte, že vyplývání je vzťah medzi *výrok*y (tedy vĕtami), nemůžete nepripustit, že je to z určitého úhlu pohledu empirická záležitosť. Prostě nemohu než opakovat: nerozumím, jak by mohl někdo pochybovat o tom, že to, že česká věta „Prší“ vyplývá z české věty „Prší a sněží“ je empirický fakt, fakt, který můžeme zjistit tak, že budeme studovat češtinu, poslouchat Čechy a rozmlouvat s nimi. Vy sám připouštíte, že věta „Prší“ by z věty „Prší a sněží“ za určitých okolností vyplývat nemusela; přitom ale říkáte, že nevidíte jiné důvody pro prohlášení vyplývání za empirický vzťah. Tomu nerozumím – jaké jiné důvody byste si ještě představoval?

Dále říkáte, že do vzťahu vyplývání vstupují *smysluplné* věty. Abych vám dobře rozuměl, musel byste říci, co to pro vás znamená, že je věta *smysluplná*. Pro mě totiž „být *smysluplnou* větou“ neznamená v podstatě nic jiného, než právě „vstupovat do vzťahů vyplývání“, a váš výrok se mi tak jeví jako přímočará a nezajímavá tautologie. Z tohoto hlediska mi pak nedává velký smysl ani další váš výrok, totiž že do vzťahu vyplývání nevstupují „čistě syntakticky vymezené jazykové útvary“ – kým jsou tyto útvary „čistě syntakticky“ vymezeny?

Samozřejmě, že nám nic nebrání nazývat vyplývání mezi českými vĕtami českým vyplýváním a to mezi anglickými anglickým, víme ale, že čeština a angličtina jsou navzájem dost dobře přeložitelné, a tudíž že české vyplývání je přímočaře převeditelné na anglické (a podobně na německé, slovenské atd.) a naopak; a příslušné přívlastky si tak můžeme odpustit. A vlastnosti „být tautologií, být analytickou větou a být kontradikcí“, nakolik je chápeme jako vlastnosti *vĕt*, jsou samozřejmě empirické do stejné míry a ve stejném smyslu, jako vyplývání.

Pokud jde o slůvko „je“ v mém výroku „vyplývání je z jednoho úhlu pohledu věc empirická“, je to samozřejmě spona, tj. prostředek predikace; tak jako „je“ třeba ve větě „Hrabal je povoláním spisovatel“. V jakém významu používám slovo „vyplývání“ je snad už dávno jasné: vyplýváním rozumím fakt, že pravdivostní hodnoty některých výroků jsou jednoznačně určeny pravdivostními hodnotami jiných výroků; domnívám se, že to vystihuje intuitivní smysl výrazu „vyplývání“. Zda hovoříme oba o tomtéž budu moci posoudit teprve až se konečně dovím, co rozumíte *vyplýváním* vy. A pokud jde o otázku, zda mám na mysli dvě nezávislé koncepcie, nebo dvě charakteristiky v rámci jedné koncepcie, pak musím znovu opakovat, že to samozřejmě záleží na tom, čemu říkáme koncepcie. Z věcného hlediska je ovšem podstatné to, že uvedené dvě perspektivy vyjadřujú dvě neoddeliteľné stránky ľudského jazyka: pravidla takového jazyka jsou nutné z jednoho úhlu pohledu („zvenku“) empirická (jazyk je přece faktický, historický výtvor!), zatímco z jiného úhlu pohledu („zevnitř“) jsou nutné a závazná – schopnost být

„uvnitř jazyka“, tedy řídit se určitými pravidly jakožto závaznými normami, je to, co z nás dělá rozumné bytosti (jak to rozebral Kant). Pravidlům vyplývání, stejně tak jako jakýmkoli jiným *pravidlům*, je tedy vlastní takováto janusovská dvojtvárnost – ona je tím, co z nich dělá pravidla.

CMOREJ, P.: Márne zo mňa páčite – aj keď nepriamo – odpoveď na otázku, čo rozumiem *vyplývaním*, pretože to už je téma na ďalší dialóg. Nemali by sme preskakovať od jedného problému k druhému a ani jeden neuzavrieť (či už podpísaním zmluvy o vzájomnej zhode alebo konštatovaním, že naše stanoviská sa diametrálne líšia). Navrhol som, aby sme zvyšok tohto dialógu venovali problému, „či vyplývanie možno explikovať ako fakt alebo ako fakt a zároveň ako reláciu“ a vy ste hneď v nasledujúcej replike vytiahli z klobúka ďalší problém – či vyplývanie „je empirickou záležitosťou“. Pretože som sa pozabudol a neprozreteľne rozbehol za zajacom, ktorého ste vyčarili, nemôžem už s týmto obohatením problematiky nesúhlasiť. Dúfam však, že pri tomto a predchádzajúcom probléme zotrváme do konca – inak sa musíme pripraviť na dialóg, ktorý bude trvať dlhšie ako vojna v Bosne a Hercegovine. Pretože vaša posledná replika je iba o empirickosti vyplývania, nadviažem na túto tému a k jeho faktovosti sa vrátim neskôr.

Z vášho vysvetlenia, ako chápete výraz „vyplývání“ a „je“ vo vete

„Vyplývání je z jednoho uhlu pohledu věc empirická, zatímco ... z jiného uhlu pohledu věc nutná“,

mi vychodí, že tu jednej a tej istej veci pripisujete dve nezlučiteľné vlastnosti: na jednej strane vyplývanie je taký vzťah medzi množinami výrokov a výrokmi, ktorý má v každom možnom svete ten istý rozsah (tú istú množinu dvojíc $\langle M, V \rangle$), na druhej strane je to vzťah, ktorého rozsah sa v logickom priestore mení. Napríklad dvojica $\{\{\text{Prší a sneží}\}, \text{Prší}\}$ do jeho rozsahu patrí iba v tých svetoch, v ktorých „Prší“, „Sneží“ sú výroky a „a“ znamená to isté, čo v češtine, kým vo svetoch, v ktorých „a“ znamená trebárs „alebo“, do tohto rozsahu nepatrí. Teda existuje svet, v ktorom uvedená dvojica do jeho rozsahu patrí i nepatrí. Myslím, že ak „vyplývanie“ znamená v obidvoch častiach vašej vety to isté a „je“ predstavuje predikáciu, tak vám nepomôže ani váš obľúbený záchranný prostriedok – uhel pohľadu. Praha je z jedného uhla pohľadu najkrajšie české mesto, z iného uhla pohľadu jediné české mesto, ktoré má viac ako milión obyvateľov, ale keď začneme tvrdiť, že z nejakého uhla pohľadu je niečím, čo nie je mestom, tak upadneme do triviálneho logického sporu. Nechce sa mi veriť, že by ste si to neuvedomovali.

Vidím dve východiská z krážov tejto heglovskej pseudodialektiky. Buď a) „vyplývanie“ značí v obidvoch čiastkových vetách vášho výroku to isté a „je“ ohlasuje explikáciu, alebo b) „je“ signalizuje predikáciu, ale „vyplývanie“ znamená v prvej časti vašej vety niečo iného ako v druhej.

V prvom prípade by sa váš výrok dal chápať ako konštatovanie, že (intuitívny) pojem vyplývania možno explikovať buď ako empirický, alebo ako nevyhnutný vzťah. Proti tomu nemožno nič namietat', čo, pravdaže, ešte nerieši otázku adekvátnosti týchto explikácií.

V druhom prípade má „vyplývanie“ jeden význam v prvej a iný význam v druhej časti vášho výroku. Rozdiel medzi prvým a druhým chápaním „vyplývania“ vidím v nerovnakom chápaní *výrokov*, ktoré do vyplývania vstupujú, a v tom, že prvé vyplývanie je troj- a druhé dvojargumentové.

Podľa prvého chápania výrokov, v ktorom korení názor, že vyplývanie je empirický vzťah, výroky sú neinterpretované grafické alebo akustické (?) útvary, resp. ich ideálne vzory *bez akéhokoľvek významu*. Výroky v tomto zmysle budem nazývať pavýrokmi. Možno ich určiť pomocou pravidiel, ktoré sa odvolávajú výlučne na ich tvar a syntaktickú stavbu (ako v nejakom neinterpretovanom kalkule).

Výrokmi v druhom zmysle sú *interpretované*, zmysluplné vety nejakého jazyka. Vhodnou interpretáciou pavýrokov môžeme získať výroky. Medzi pavýrokmi nejstávajú nijaké sémantické vzťahy, a teda *ani vzťah vyplývania*, sú to rýdzo syntakticky určené útvary (v zmysle logickej syntaktiky). Otázku, kým sú tieto útvary vymedzené čisto syntakticky, nepovažujem v danej súvislosti za dôležitú ani zaujímavú.

Ak M je množina pavýrokov a V nejaký pavýrok, tak o vyplývaní V z M možno hovoriť iba so zreteľom na ďalší parameter, ktorým môže byť interpretácia či jazyk alebo možný svet, teda parameter, ktorý zabezpečí priradenie významu pavýrokom. Lenže vyplývanie v tomto zmysle nie je vzťahom medzi množinami výrokov a výrokmi (v prvom zmysle!), ale medzi množinami výrokov, výrokmi a tretím argumentom – vyberte si, či to bude jazyk, interpretácia alebo možný svet a potom môžeme pokračovať na túto tému ďalej. Môj súhlas s chápaním vyplývania ako istej relácie medzi množinami výrokov a výrokmi (a nie množinami pavýrokov a pavýrokmi!) ma vôbec nezaväzuje prijať váš názor, že vyplývanie je z istého „uhlu pohľadu vec empirická“. To by som azda musel v prípade, že by som pod výrokmi rozumel pavýroky a vyplývanie pokladal za trojargumentový vzťah. Otázku o účelnosti takto explikovaného pojmu vyplývania nechajme zatiaľ otvorenú.

Ak vám dobre rozumiem, zastávate názor, že do vzťahu vyplývania nevstupujú pavýroky, ale zmysluplné vety určitého jazyka, teda vety, ktoré majú určitý význam („být smysluplnou větou“ neznamená v podstate nič iného, než práve „vstupovať do vzťahu vyplývání“). Na rozdiel od pavýrokov, vety či výroky v tomto zmysle nemôžu meniť svoj význam bez straty svojej identity. Veta „Sneží“, ktorá znamená niečo iného ako sneží, je inou vetou ako české „Sneží“. Ak naďalej zastávate názor, že vyplývanie je dvojargumentový vzťah medzi množinami výrokov a výrokmi (či množinami viet a vetami, o ktorých hovoríte v uvedenom citáte), a nie množinami pavýrokov a pavýrokmi (a navyše ich interpretáciami či svetmi a pod.), tak nemôžete konzistentne tvrdiť, že vyplývanie je empirický vzťah. Neexistuje svet, v ktorom by dvojica {Prší a sneží}, Sneží}, zložená z *českých viet*, nepatrila do rozsahu vyplývania. Lenže ak chcete

zachránit empirickost' vyplývání a zároveň zůstat' při jeho dvojjargumentovosti, musíte tvrdit' opak. Istá šanca zachránit' empirickost' vyplývání sa črtá za predpokladu, že tieto vety degradujete na pavýroky a namiesto dvojjargumentového vyplývání prijmete trojjargumentové. Aby sme mohli pokračovať, mali by ste sa k tomu vyjadriť a v prípade akceptovania tretieho argumentu vyplývání vysvetliť, čím podľa vás je.

PEREGRIN: Obávám se, že na většinu z toho, co uvádíte, opět nemohu než trvat na tom, co už jsem řekl – totiž pokračovat ve svém čarování zajíců, ve své pseudodialektice atd. (válku v Bosně ovšem považují za věc natolik vážnou, že bych ji nerad dělal předmětem *bonmotů*; a váš despekt k Hegelovi nesdílím). Pokud jde o připisování neslučitelných vlastností a o „záchranné prostředky“: tak třeba dům může být zevnitř bílý a zvenku černý; má tedy dvě vzájemně neslučitelné vlastnosti – rád bych věděl, jak byste to vysvětlil bez nějakého takového „kvazidialektického“ „záchranného prostředku“, jako je různost pohledů. Nevidím nic zásadně absurdnějšího na tom, že také vyplývání se „zevnitř“ (tj. používáme-li příslušný jazyk jako medium svého obcování se světem) jeví jako nutné, a „zvenku“ (tj. díváme-li se na příslušný jazyk jako na věc mezi ostatními věcmi světa) jako empirické. (Už Aristoteles, *Soph.elen.* c.5 p.167 varuje před směšováním toho „co je určitým způsobem“ s tím „co je naprosto“!)

Je zcela samozřejmé, že o vyplývání můžeme mluvit jenom vzhledem k nějakému jazyku – je jisté, že nějaká věta může z jiných vět vyplývat jakožto česká věta, a nikoli jako věta nějakého třeba indiánského jazyka XY, v němž se rovněž náhodou vyskytuje. Tento „parametr“ tu tedy zřejmě je, ať už ho bereme jako „třetí parametr vyplývání“, či ho promítneme na věty samotné a hovoříme o entitách jako „*Sněží*“ *qua česká věta* a „*Sněží*“ *qua XYská věta*. Nelze samozřejmě smysluplně říci, že „*Sněží*“ vyplývá z „*Prší a sněží*“, aniž je alespoň z kontextu zřejmé, že hovoříme o *českých* (či *XYských*) větách – a rozdíl mezi {„*Prší a sněží*“}, „*Sněží*“, čeština) a {„*Prší a sněží*“-v-češtině}, „*Sněží*“-v-češtině}, a tedy ani rozdíl mezi vaším „dvojjargumentovým“ a „trojjargumentovým“ vyplýváním, se mi z daného hlediska nejeví jako podstatný.

Čeština je ovšem přece empirická záležitost, a říci, že česká věta „*Sněží*“ vyplývá z české věty „*Prší a sněží*“ (či že věta „*Sněží*“ v češtině vyplývá z věty „*Prší a sněží*“) přece můžeme docela dobře chápat jako výrok o stavu, do kterého se čeština historickým vývojem dopracovala. O tom, že česká věta „*Sněží*“ vyplývá z české věty „*Prší a sněží*“, se podle mě dá ve zcela zřejmém smyslu říci, že to *není* nutné. Pořád nerozumím, zda to, co říkáte, znamená, že tohle popíráte.

Totéž samozřejmě můžeme, chcete-li, vyjádřit v termínech možných světů. Říkáte, že neexistuje možný svět, ve kterém by česká věta „*Sněží*“ nevyplývala z české věty „*Prší a sněží*“. Na to odpovídám, že neexistuje jedině v případě, když budete slovo „čeština“ prostřednictvím možných světů explikovat určitým, nikoli jediným rozumným způsobem. Tvrdím, že jeden rozumný způsob, jak toto slovo explikovat, je říci, že čeština je jazyk, kterým hovoří skupina lidí obývajících určité teritorium a charakterizovaná určitým historickým vývojem. Pak ovšem jistě *existují* možné světy, v nichž česká věta

„Sněží“ nevyplývá z české věty „Prší a sněží“ (i takové, kde první či druhá z těchto vět vůbec českou větou není). Abyste dosáhl toho, aby takové možné světy neexistovaly, musíte slovo „čeština“ chápat jinak: tak, že bude rigidně – tj. v každém možném světě – označovat totéž, co označuje v našem aktuálním možném světě; pak samozřejmě *nebude* existovat svět, ve kterém by česká věta „Sněží“ nevyplývala z české věty „Prší a sněží“ – protože tím jednou z nutných podmínek pro to, aby byl nějaký jazyk nazýván češtinou, uděláte právě to, aby v tomto jazyce věta „Sněží“ vyplývala z věty „Prší a sněží“. Podobně bychom ale mohli „odůvodnit“ nutnost *jakéhokoliv* výroku; tak třeba budeme-li slovem „Češi“ rigidně rozumět právě ten soubor individuí, který tvoří český národ v aktuálním světě, nebude existovat možný možný svět, ve kterém bude Čechů méně než deset miliónů – a znamená to snad, že je výrok „Čechů je alespoň deset miliónů“ nutně pravdivý?

Myslím, že ještě názornější je, rozlišíme-li spolu s Bensonem Matesem („Leibniz on Possible Worlds“, in *Logic, Methodology and Philosophy of Science* III, Amsterdam, 1968) mezi tím, co platí o možném světě a tím, co platí v tomto možném světě. To, že české „Sněží“ vyplývá z českého „Prší a sněží“ bezesporu platí o každém možném světě (alespoň dokud se o světech bavíme bavíme česky či slovensko-česky), já ale tvrdím, že nelze jednoduše říci, že by to platilo v každém možném světě. Způsob chápání slova „čeština“, který vede k tomu, co tvrdíte vy, spočívá na „vytažení“ definice češtiny mimo možné světy, což pak *de facto* vede k platnosti o možných světech. To je jistě legitimní; o nic méně legitimní ale není to použití aparátu možných světů, při kterém bude čeština v možných světech – a to vy ignorujete.

Možná máte pocit, že je to zase „kvazidialektika“; že jsem „vyčaroval dalšího zajíce“ tím, že se soustředím na pojem *čeština*. Možná chcete říci, že názvy, jako je „čeština“ nehrají v tom, co tvrdíte, podstatnou roli – že možný svět, ve kterém by „Sněží“ nevyplývalo z výroku „Prší a sněží“, neexistuje, jakmile budou inkriminované výroky *explicitně interpretované* (jakmile nebudou tím, co vy nazýváte, podle mě dost nešťastně, *pavýrky*) – například jakmile bude výroku „Prší“ přiřazena určitá množina možných světů M a výroku „Prší a sněží“ určitá její podmnožina M' . Možný svět, ve kterém by takto interpretovaná věta „Sněží“ nevyplývala z takto interpretované věty „Prší a sněží“ pak samozřejmě existovat nebude. Jenomže pak hovoříte o entitách „*Sněží*“ *qua věta L* a „*Prší a sněží*“ *qua věta L* (kde L bude nějaký jazyk s explicitně definovanou interpretací výše uvedené povahy), a váš výrok je (triviálním) výrokem *matematiky*, protože bude o nějakém *formálně definovaném* jazyce L ; a celý problém pak bude v tom, kdy může být nějaký faktický jazyk – třeba čeština – rekonstruován jako takovýto jazyk L .

Tvrdím tedy: Výrok *Česká věta „Sněží“ vyplývá z české věty „Prší a sněží“* je dvojznačný, a v jednom svém smyslu vyjadřuje *empirický fakt*. Výrok *Věta „Sněží“ jazyka L vyplývá z věty „Prší a sněží“ jazyka L* sice může při vhodně definovaném L nutnou pravdou být, pak je to ale výrok *Čeština je (rekonstruovatelná jako) L*, který vyjadřuje *empirický fakt*. (Právě tohle mě vede nejen k přesvědčení, že vyplývání je z jedné strany empirické, ale také že je z jedné strany *faktem*).

Nemohu si tedy pomoci, a stále tu (kvazidialekticky?) vidím ony dva aspekty, ony dvě tváre vyplývání. Vy berete za hotovou věc, že mluvíme-li o českých (slovenských) větách, mluvíme tím o větách v matematickém smyslu explicitně interpretovaných, tj. o větách, které mají jednu provždy fixní význam. Mluvíme-li česky (slovensky), pak samozřejmě musíme něco takového předpokládat (nemůžeme samozřejmě připustit, aby naše slova náhodně měnila během rozhovoru význam); jenomže my přece můžeme zcela legitimně mluvit i o češtině (o slovenštině) – a to i česky (slovensky)! Můžeme přece docela dobře i v češtině rozebírat významy českých slov a české vyplývání! Znovu zdůrazňuji: onen úhel pohledu, pod kterým mají věty jako „Sněží“ a „Prší a sněží“ fixní, „na možném světě nezávislý“ význam, je samozřejmě zásadně důležitý a pro některé naše aktivity (logika) je dokonce konstitutivní to, že se omezíme právě na něj; chceme-li se ale, tak jako my tady, dobrat nějakého vysvětlení pojmu vyplývání, pak takové omezení znamená naprostou trivializaci celého problému. Říci, že jsou-li „Sněží“ a „Prší a sněží“ větami takového jazyka, ve kterém ta první vyplývá z té druhé, pak „Sněží“ nutně vyplývá z „Prší a sněží“, nepovažují za něco, co by nám mohlo pomoci vyplývání pochopit.

CMOREJ, P.: Náš dialóg utešene priberá na rozsahu a pretože veľa priestoru ani času nám už nezostáva, obmedzím sa na niekoľko poznámok k niektorým – nie všetkým – bodom vašej repliky. Tým svoj príspevok na tému empirickosti vyplývania v tomto dialógu uzavriem. Chcel by som sa totiž ešte vrátiť – ale až po vašej odpovedi – k problému faktovosti vyplývania, ktorý sme opustili v štádiu značnej rozpracovanosti bez akéhokoľvek zhrnutia.

Nemyslím si, že vlastnosti byť zvnútra biely, byť zvonka čierny sú nezlučiteľné – veď domy s týmito vlastnosťami podistým jestvujú a keby to tak aj nebolo, logika (ani sémantika) nám vôbec nebráni vymalovať nejaký dom zvnútra nabiele a zvonku načierno. Na vysvetlenie tejto skutočnosti nepotrebujeme nijaké „kvazidialektické záchranné prostriedky“. Žiaľ, vyplývanie nie je dom, ktorý by sa dal zvnútra vymalovať empirickosťou a zvonku nevyhnutnosťou (alebo naopak). Obávam sa, že v tomto prípade ste podľahli zvodom očarujúcej metafory. Na vyplývanie sa síce môžeme pozerat' z rôznych uhlov pohľadu, ale vždy len „zvonka“, lebo to je relácia, ktorá nijaký vnútrajšok nemá a keby ho aj mala, nikdy sa doň nedostaneme.

Ak „je“ vo vašej vete o vyplývání, ktorú som citoval v predchádzajúcej replike, značí predikáciu, nevidím iné východisko zo slepej uličky protirečenia, ako priznať, že pod vyplývaním sa v tvrdení o jeho empirickosti rozumie niečo iné ako v tvrdení o jeho nevyhnutnosti. V tejto súvislosti sa mi rozdiel medzi árnosťou vyplývania v prvom zmysle a vyplývania v druhom zmysle javí „jako podstatný“. Ale to som dosť podrobne rozvinul minule a nemám k tomu čo dodať.

Som veľmi rád, že ste nastolili problém rigidnosti výrazu „čeština“. Zrejme niekde v jeho blízkosti alebo priamo v ňom korenia rozdiely v našich názoroch na empirickosť vyplývania. Vaše tušenie, že tento výraz pokladám za rigidný, môžem len potvrdiť. Uvedomujem si úskalía tohto názoru, ale v kontexte diskutovaného problému ho jedno-

značne uprednostňujem. Prečo? Dôvod je veľmi jednoduchý: čeština je predsa jazyk, ktorým hovoria a ktorému rozumejú skoro všetci Česi (okrem batoliat, duševne chorých ľudí a pod.). Je to jazyk s relatívne stabilnou gramatikou a sémantikou. Jazyk s tou istou slovnou zásobou a gramatikou, ale odlišnou sémantikou nemožno predsa pokladať za češtinu. Bol by azda češtinou jazyk, ktorý by vznikol priradením iných významov českým slovám, priradením, ktoré by síce neovplyvnilo jej gramatiku – takže počítač s dokonalou znalosťou slovníka češtiny a jej gramatiky by každú vetu tohto jazyka kvalifikoval ako správne utvorenú – ale radikálne zmenilo jej sémantiku?! Ved' takému jazyku by nemusel primerane rozumieť ani jeden Čech! Nezdá sa vám, že po naznačenej pomyselnej zmene sémantiky českého jazyka by tento jazyk stratil *svoju identitu*?

Z naznačeného dôvodu si nemyslím, že „o nic méně legitimní ... není to použití aparátu možných světů, při kterém bude čeština v možných světech“ – to je stanovisko, s ktorým nemôžem súhlasiť, hoci ho nemienim „ignorovať“. Za legitímnejší pokladám prístup, ktorý výraz „čeština“ (a najmä jeho preklady do iných jazykov) interpretuje *aj* ako skratku deskripcie „jazyk, ktorým hovoria Česi“. Aby som sa vyhol niektorým nedorozumeniam, výraz „čeština*“ budem ďalej používať ako rigidný názov českého jazyka v jeho súčasnej podobe. Deskripcia „jazyk, ktorým hovoria Česi“ označuje funkciu priradujúcu svetamihom (w, t), v ktorých žijú Česi, jazyk, ktorým vo svete w v čase t hovoria, pričom iba v niektorých svetamihoch je týmto jazykom čeština*. Pri tomto prístupe nie sme nútení pokladať za češtinu jazyk, ktorý sa od češtiny* značne líši, inak povedané, nemusíme češtinu* stotožniť s *iným* jazykom len preto, že v danom svetamihu týmto jazykom hovoria Česi. Sú predsa možné svety, v ktorých Česi nehovoria po česky, ale napr. po slovensky, po nemecky atd. alebo jazykom, ktorý sa od češtiny* líši iným priradením významov jej slovám, teda jazykom, ktorý by ste vy označili za češtinu v príslušnom svetamihu. Uvedené otázky úzko súvisia s chúlостivým a veľmi ťažkým problémom identity prirodzeného jazyka, ktorý tu môžem len spomenúť.

Súhlasím s vašou poznámkou, že „budeme-li slovom „Češi“ rigidně rozumět právě ten soubor individuí, který tvoří český národ v aktuálním světe, nebude existovat možný svět, ve kterém bude Čechů méně než deset miliónů“, ako aj so všeobecným záverom, ktorý pritom sledujete, ale v tomto prípade mi pre rigidnú interpretáciu slova „Češi“ chýbajú pádnejšie dôvody (a núkajú sa dôvody pre nerigidnú interpretáciu). V prípade „češtiny“ nerigidný prístup ohrozuje, resp. rozmazáva identitu vášho rodného jazyka. Za nerigidný možno výraz „čeština“ pokladať iba vtedy, keď vystupuje ako skratka deskripcie „jazyk, ktorým hovoria Česi“. Nezdá sa vám, že navyše sa tu žiada aj rigidná interpretácia tohto výrazu?

Na záver sa musím priznať, že som nepochopil, prečo vás problém empirickosti vyplývania tak fascinuje. Mal som dokonca dojem, že tento problém pokladáte za veľmi dôležitý, za problém, ktorého riešenie nám pomôže *hlbšie* pochopiť povahu vyplývania. Ak aj pripustím, že z istého hľadiska možno vyplývanie charakterizovať ako empirický vzťah, nehovorí mi to o samom vyplývaní nič zaujímavého. Jeho empirickosť spočíva výlučne v arbitrárnosti priradenia významov jednoduchým výrazom toho-ktorého jazyka.

V tomto zmysle je empirický každý výrok prirodzeného jazyka (ale aj matematiky a logiky), každá sémantická vlastnosť výrokov a každý sémantický vzťah medzi nimi. Stačí vhodne zmeniť sémantiku jazyka a jeho výrazy stratia pôvodné vlastnosti i vzťahy a nadobudnú iné. Domnievam sa, že zaujímavá problematika spojená s vyplývaním začína až tam, kde je priradenie významov už dané.

PEREGRIN: A tady, nemohu hned nedodat, jsme přesně u toho, kde se naše názory fundamentálně rozcházejí: já mám naopak pocit, že právě tam zajímavá problematika spojená s vyplývaním *končí* – kromě, ovšem, problematiky *čistě matematické* (ta tam skutečně začíná). Totiž: jakmile *přesně* (i když třeba jenom implicitně) řeknete, co to je *čeština** (nestačí říci, že češtinou* ve světě *w* je ten jazyk, který je totožný s češtinou v našem aktuálním světě – jak bychom měli, bez dalšího vysvětlení, chápat totožnost jazyků napříč možnými světy?), už tím nutně říkáte i to, co z čeho vyplývá – zbývá nanejvýš učinit něco implicitního explicitním, tj. matematicky to dokázat. A já jsem pevně přesvědčen, že otázka po tom, co je to vyplývání, o kterou nám tu jde, *není* otázkou matematickou; a, *nota bene*, že ani logika není matematika (i když se v mnohém může o matematiku podstatným způsobem opírat). Jiný nepřeklenutelný rozdíl se mi zdá zračit ve vaší formulaci „nevidím iné východisko zo slepej uličky protirečenia ako priznať, že pod vyplývaním sa v tvrdení o jeho empirickosti rozumie niečo iného ako v tvrdení o jeho nevyhnutnosti“: já, jak jsem se pokoušel vysvětlit, v tom, že vyplývání je z jednoho úhlu pohledu nutné a z jiného empirické, či z jednoho úhlu pohledu relace a z jiného fakt, nevidím ani „protirečení“, ani „slepej uličku“, ale nepopíratelný fakt; a považuji naopak každé vysvětlení vyplývání, které tento fakt ignoruje, za nutně mylné či nedostatečné. (Trochu to ovšem připomíná jistou diskusi mezi Donaldem Davidsonem a Collinem McGinnem, při které McGinn, jak píše, ke svému zděšení zjistil, že určité důsledky Davidsonova přístupu, které on sám chtěl použít jako *reductio ad absurdum* takového přístupu, Davidson sám považuje za *silnou stránku* svého přístupu.)

Vašemu zdůvodnění nutnosti chápat pojem *čeština* rigidně ovšem příliš nerozumím. Píšete: „Bol by azda češtinou jazyk, ktorý ... Ved' takému jazyku by nemusel primerane rozumieť ani jeden Čech!“ To ovšem podstatným způsobem závisí na tom, jak chápeme výraz „čeština“ ve *Vaší otázce*. Pokud znamená češtinu*, pak je vaší otázkou to, zda by jazyk, který by nebyl češtinou*, byl češtinou* – a odpověď je samozřejmě triviálně záporná. Pokud na druhé straně chápeme váš výraz „čeština“ jako zkratku za „jazyk, kterým hovoří Češi“, je odpověď opět triviální: pokud by jim hovořili Češi, pak ano (pak by ale zřejmě nebylo pravda, že by mu nemusel rozumět žádný Čech). Zda je nutné, aby Češi hovořili česky, kdy ztrácí čeština identitu atd. – to vše zřejmě podstatným způsobem závisí na tom, o kterou z obou interpretací slova „čeština“ se opíráme. A berete-li vy tyto věci za jednoznačné, pak tím prostě jednu z obou interpretací *předpokládáte*, a těžko ji tak můžete *odůvodnit*. A už vůbec pak nerozumím, proč se mě ptáte, zda se kromě nerigidní interpretace slova „čeština“ nehodí i interpretace rigidní – celou dobu přece nefikám nic jiného než to, že musíme vzít v úvahu *obě* tyto interpretace!

Dále považuji za nutné poznamenat, že to, proč trvám na nutnosti připustit, že je vyplývání možné nahlížet jako fakt, pro mě úzce souvisí právě s tím, že vyplývání je možné vidět jako něco empirického: z tohoto pohledu je totiž vyplývání podle mého názoru nejpřirozeněji nahlédnutelné jako empirický *fakt*. Z hlediska formální rekonstrukce by ovšem nebylo nemožné pojmut opozice relace/fakt a nutné/empirické jako zcela nezávislé a připustit všechny čtyři kombinace: nutný fakt, nutná relace, empirický fakt, empirická relace; bez pojmu empirická relace (a možná i bez pojmu nutný fakt) se však, domnívám se, můžeme docela dobře obejít.

CMOREJ, P.: Nejprv za zmínením o dvoch nedorozumeniach, na ktoré som narazil vo vašej poslednej odpovedi. Svoju otázku, či „by bol češtinou jazyk, ktorý ...“ som formuloval pred odlišením češtiny* od *jazyka, ktorým hovoria Česi* a výraz „čeština“ som v nej použil v jeho bežnom *neurčitom* význame. Položil som ju v štádiu hľadania istej, i keď vopred avizovanej explikácie tohto výrazu, teda nie vo význame, ktorý jej pripisujete ex post. Máte pravdu, keď tento výraz spresníme na češtinu*, odpoveď na spomenutú otázku bude triviálne záporná. Ale v druhom prípade – keď pod češtinou budeme rozumieť jazyk, ktorým hovoria Česi – odpoveď je zložitejšia. Predstavme si možný svet, v ktorom nejaký národ hovorí jazykom opísaným v mojej otázke a že tento jazyk sa volá beština. Čeština a beština sú dva rôzne jazyky s tou istou syntaxou, ale odlišnou sémantikou, takže Česi, ktorí nepoznajú beštinu, sa nedohovoria s Besmi a naopak. Jedného dňa si militantní Besi podrobia ČR a vyhlásia beštinu za jediný jazyk, ktorým možno v Čechách hovoriť, takže po niekoľkých desaťročiach všetci Česi zabudnú na češtinu a hovoria iba po besky. Je však čeština beštinou? Odpoveď, ktorú ponúkate, sa mi nezdá taká triviálna a neproblematická ako vám. Už sám fakt, že češtinou v uvažovanom zmysle môže byť za istých okolností (v tom či onom možnom svete) ľubovoľný jestvujúci, živý či mŕtvy, ako aj ľubovoľný *mysliteľný* jazyk, mi stačí na to, aby som dal prednosť rigidnej interpretácii výrazu „čeština“. Na druhej strane si uvedomujem, že jeho ekvivalenty v iných jazykoch môžu mať význam daný deskripciou „jazyk, ktorým hovoria Česi“. Len preto som pripustil aj túto nerigidnú interpretáciu. Bolo by ju však treba podporiť dôkladnejšou analýzou, ktorú si tu nemôžeme dovoliť.

K otázke, či uznávate aj rigidnú interpretáciu slova „čeština“ len toľko, že explicitne ste sa k tomu nevyjadřili, takže som si nebol celkom istý, aké stanovisko vlastne zaujímate. Je sice pravda, že z niektorých vašich formulácií vyplýva kladná odpoveď, ale tón iných vzbudzuje dojem, že brojíte proti rigidnej interpretácii. Pomyšľal ma najmä váš príklad, v ktorom uvažujete o rigidnej interpretácii slova „Česi“ (a text nad ním). Akoby ste v ňom chceli poukázať na to, že rigidná interpretácia slova „čeština“ je rovnako absurdná ako rigidná interpretácia výrazu „Česi“.

Na záver svojej poslednej repliky v tomto dialógu by som sa chcel vrátiť k problému faktovosti vyplývania. Hoci s otázkou jeho empirickosti som sa už rozlúčil, uvediem ešte niekoľko poznámok, ktoré mi napadli pri čítaní vašej poslednej repliky. Pokiaľ ide o faktovosť vyplývania, sústredím sa iba na adekvátnosť explikácie vyplývania ako

istého faktu, teda nebudem už skúmať možnosť jeho vymedzenia ako faktu i relácie v jednej koncepcii (ktorú pokladám za nekonzistentnú). Podľa vás vyplývanie je komplexný fakt, ktorý je mereologickou sumou všetkých faktov typu „ Z množiny výrokov M vyplýva výrok V “. Pôvodne ste hovorili iba o analytických faktoch, neskôr ste k nim pripojili aj empirické fakty vyplývania. Mal by to teda byť fakt zložený jednak z analytických, jednak z empirických faktov typu „ Z M vyplýva V “. Lenže vzhľadom na výskyt empirických zložiek v komplexnom fakte vyplývania, ktoré v niektorých svetamihoch platia a v iných neplatia, toto vyplývanie nie je nevyhnutné, ale empirické. Ak chcete zachrániť nevyhnutnosť vyplývania a zároveň trvať na tom, že z istého hľadiska vyplývanie je empirická záležitosť, musíte zaviesť dve vyplývania: jedno zložené iba z analytických a druhé z empirických faktov – a prípadne aj analytických – faktov. Tu sa znova vynára naliehavosť oddeliť nevyhnutné vyplývanie od empirického, tentoraz v celkom inej súvislosti. Inak povedané, niet vyplývania, ktoré by sa v logickom priestore správalo ako nevyhnutné a empirické zároveň, na čo som už poukázal v inom kontexte.

Vo svojej tretej replike ste sformulovali princíp, podľa ktorého význam predikátu „vyplývať“ je určený súhrnom všetkých jeho inštancií typu „ Z M vyplýva V “. Ako je tento význam určený v prípade empirického vyplývania, keď súhrn jeho inštancií sa v logickom priestore mení? A ako pri iných empirických predikátoch (lebo spomenutý princíp mal mať všeobecnejšiu platnosť)?

Podľa koncepcie, ktorú obhajujete, výraz „vyplývanie“ pomenúva fakt, ktorý je mereologickou sumou všetkých faktov typu „fakt, že z M vyplýva V “. Fakt, že z M vyplýva V , môžeme podľa vás vyjadriť výrokom „ Z M vyplýva V “ a pomenovať výrazom „vyplývanie V z M “. Tomu nerozumiem, lebo „vyplývanie“ nepovažujete za predikát, ktorý by sme mohli aplikovať na nejaké argumenty. Aká je teda kategória tohto výrazu? Problém, o ktorý mi tu ide, sa pokúsim objasniť na príklade výrazu „holenie“. Predpokladajme stav sveta, v ktorom X_1 holí X_2 a X_3 holí X_4 (a nikto iný nikoho iného ani seba samého). Teda platí, že holenie = fakt, že X_1 holí X_2 a X_3 holí X_4 . Z toho vyplýva, že holenie Y -na X -om = [fakt, že X_1 holí X_2 a X_3 holí X_4] Y -na X -om. Ako mám rozumieť výrazu na pravej strane poslednej rovnosti, keď podľa pravidiel platných v našich jazykoch je jednoducho nesprávne utvorený? Inak povedané, aká je jeho logická či gramatická štruktúra? A aká je štruktúra výrazu „vyplývanie V z M “? Domnievam sa, že ak tento výraz je zmysluplný – a gramatik by s tým zrejme súhlasil – tak „vyplývanie“ nemôže byť menom faktu. Mená faktov sú – ako by povedal Frege – nasýtené výrazy, ktoré nevyžadujú nijaké argumenty. Preto aplikácia výrazu tvaru „Fakt, že V “ na nejaké argumenty nedáva nič zmysluplného. Na druhej strane, „vyplývanie“ je aplikovateľné na argumenty, čiže nie je nasýteným výrazom a teda ani menom faktu. Lenže ak „vyplývanie“ nepomenúva fakt, môžeme vyplývanie stotožniť s faktom, že z M_1 vyplýva V_1 a z M_2 vyplýva V_2 a ...? A prečo práve s komplexným faktom zloženým zo všetkých atomárnych faktov typu „ Z M vyplýva V “. Nemohli by sme za vyplývanie pokladať ľubovoľný jednoduchý alebo zložený fakt vyplývania? Vztahuje sa výraz „holenie“ iba na fakt zložený zo všetkých atomárnych faktov holenia?

Napokon i keby som pripustil možnosť korektnej explikácie vyplývania ako faktu, nemohol by som akceptovať váš názor, že faktové chápanie vyplývania je primárne a všetky ostatné sú sekundárne. Keď si všimneme rovnosť

$$\text{vyplývanie}_p = \text{fakt, že z } M_1 \text{ vyplýva } V_1 \text{ a z } M_2 \text{ vyplýva } V_2, \dots,$$

vidíme, že vyplývanie_p závisí od toho, ktoré množiny výrokov a výroky vstupujú do *relácie* vyplývania. Táto závislosť vyplývania_p od relácie vyplývania svedčí skôr o primárnosti jeho relačného chápania a odvodenosti faktového. Tým končím a ponúkam vám posledné slovo.

PEREGRIN: Nerad bych měl ve všem poslední slovo; a omezím se tedy teď už jen na to, k čemu jste se v poslední replice vrátil, tedy na problém „ontologické kategorizace“ vyplývání. Teď mám konečně pocit, že vašim námitkám rozumím; a snad tedy srozumitelněji než předtím vysvětlím, proč se domnívám, že nejsou zcela na místě.

Tak předně, mám obavu, že fregovský pojem *nasyčenosti* je z hlediska skutečné povahy přirozeného jazyka nepřiměřeně zjednodušující. Vychází z toho, že výrazy jsou *buďto* nasyčené (pak jsou to jména a nejsou už ničím doplňována), *nebo* nenasycené (pak to jsou predikáty a je třeba je doplnit jedním nebo více jmény) – od toho se pak odvozuje standardní struktura predikátového počtu. Avšak podíváme-li se na přirozený jazyk, je to složitější: u slovesa musíme rozlišovat mezi tím, čemu lingvisté říkají *obligatorní* a *fakultativní* doplnění: sloveso je „nenasycené“ bez svých obligatorních doplnění, ale nezávisle na nich může dostávat ještě doplnění fakultativní. Tak třeba sloveso „číst“ má obligatorní doplnění „kdo“ a „co“, ale má i fakultativní doplnění „komu“. Kdybych použil argument, který používáte proti mé kategorizaci vyplývání jako faktu, musel bych odmítnout možnost vidět třeba větu „Quine čte ORGANON“ jako jméno propozice, tedy například množiny možných světů; zřejmě totiž mohu utvořit i větu „Quine čte ORGANON svému kocourovi“, a ta by v termínech vaší námitky byla „[množina možných světů, ve kterých čte Quine ORGANON] svému kocourovi“. U slovesa tedy musím rozlišovat mezi tím, čím je *musím* doplnit (abych je „nasytil“ ve výrok) a tím, čím je navíc *mohu* doplnit (o tom viz Materna a Sgall, „Optional Participants in a Semantic Interpretation (Arity of Predicates and Case Frames of Verbs)“, *Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, č. 39, 1983); a podobně je to se jmény – ta jsou svou podstatou nasyčená a není tedy nic, čím bych je *musel* doplňovat, přesto je ale doplňovat *mohu*. Myslím si tedy, že z toho, že slovo „vyplývání“ můžeme dále rozvíjet, v žádném případě neplyne, že bychom ho měli vidět jako nenasycené.

Mně se, jak jsem se snažil vysvětlovat v předchozích replikách, jako nejpřirozenější jeví chápat toto slovo v podstatě jako *látkové* jméno (což je také důvod pro to, že pro jeho zachycení vidím užitečnou mereologii), podobně jako třeba slovo „voda“. „Voda“ je jméno entity, která je tvořena veškerou vodou na světě, a určité specifické části této

entitů pak mohou být pojmenovávány tak, že slovo „voda“ různým způsobem dále rozvíjíme – tak dostáváme výrazy jako jsou „voda ve sklenici na mém stole“ či „voda řeky Labe“. Podobně se mi slovo „vyplývání“ jeví jako jméno souhrnu všech instancí vyplývání, a výrazy jako „vyplývání X z Y“ pak jako označení pro určité části tohoto souhrnu.

Znovu ale zdůrazňuji, a to považuji za to nejpodstatnější, že z hlediska problému povahy vyplývání považují celý tento problém v podstatě za marginální. Co já tvrdím, je to, že logická analýza, která bere „vyplývání“ jako jméno něčeho takového, jako je fakt, je rozumná a postihuje cosi, co je z hlediska pochopení podstaty vyplývání podstatné. Vůbec mi ale nešlo a nejde o problém volby něčeho, jako je „logická gramatika“: jsem totiž přesvědčený, že otázka po tom, zda je vyplývání „z hlediska logické gramatiky“ faktem nebo relací je otázkou podobnou té, zda je extenze pojmu podmnožinou univerza nebo funkcí z univerza do pravdivostních hodnot – že je to do velké míry pseudoprobém, protože dvě „logické gramatiky“, z nichž jedna bude explikovat vyplývání jako fakt a druhá jako relaci, se ještě nutně nemusejí v žádném podstatném ohledu lišit.

Dospěl jsem tedy k závěru, že mnoho nedorozumění mezi námi vzešlo z toho, že vy jste můj obrat „vyplýváním rozumíme fakt, že ...“ považoval za přihlášení se k určité „logické gramatice“, za prohlášení, že slovo „vyplývání“ označuje jednotlivinu, a nikoli relaci; o to mi ale vůbec nešlo. Pokusil jsem se sice ukázat, že taková „ontologická kategorizace“ vyplývání má své opodstatnění (už proto, že „vyplývání“ je podstatné jméno); netvrdím však, že není možná „kategorizace“ jiná (jak jsem naznačoval výše, nemám pocit, že by existovalo něco jako „jediná správná logická gramatika“). Použil-li jsem při charakterizaci vyplývání slovo „fakt“, šlo mi především o to vyjádřit, že pro vyplývání je charakteristická jistá „faktičnost“, a to v tom smyslu, že primárně patří do toho, co jsem v jedné z předchozích replik nazval „světem přirozeného“ (tedy do světa kontingentních, „neformálních“ faktů) – a teprve sekundárně do „světa formálního“ (tj. do světa námi konstruovaných, „matematických“ struktur). Tohle je totiž podle mě to, co dělá z logiky více než formální hříčku. V tomto smyslu jsem tedy trval na tom, že je mnou naznačený pohled na vyplývání primární – nikoli tedy ve smyslu, že bych prohlašoval za primární tu či onu „logickou gramatiku“.

Náš dialog uzavírám s konstatováním, že ač nemám pocit, že bychom dospěli k nějaké shodě, zdá se mi, že teď alespoň rozumím tomu, v čem si nerozumíme.

LITERATÚRA

- [1] CMOREJ, P. (1994): Jaroslav Peregrin: Logika ve filosofii, filosofie v logice. Historický úvod do analytické filosofie. *Filosofický časopis* 42 (1994), č. 1, 152-161.
- [2] CMOREJ, P. (1994): K jedné recenzii dvou recenzii. *Filosofický časopis* 42, č. 4, 661-672.
- [3] PEREGRIN, J. (1992): *Logika ve filosofii, filosofie v logice*. Herrmann a synové, Praha.
- [4] PEREGRIN, J. (1994): K recenzím mé knihy o analytické filosofii. *Filosofický časopis* 42, č. 2, 311-320.